



## Programma « Samenleving en Toekomst »

### Eindverslag – deel « Synthese van het onderzoek»<sup>1</sup>

ACRONIEM VAN HET PROJECT: **INTERMOB**

TITEL: "Politieke mobilisatie en nieuwe communicatietechnologie: een multilevel studie van de digital divide"

ONDERZOEKSCONTRACT: TA/00/09

ONDERZOEKSPLOEG:

COÖRDINATOR: Stefaan WALGRAVE (UA, M2P)

PROMOTOR(EN): Marc HOOGHE (KULEUVEN), Lance W. BENNETT (University of Washington), Dietlind STOLLE (McGill University)

ONDERZOEKER(S): Jeroen VAN LAER (UA, m2p), Ruud WOUTERS (UA, m2p), Sara VISSERS (KU Leuven), Valerie-Ann MAHEO (McGill University)

DATUM: 06/03/2009

*Deze synthese heeft tot doel de resultaten van het onderzoek op Internet weer te geven. Ze wordt door de coördinator van het netwerk aan de programma administrator, ter goedkeuring en in drie talen (Nederlands, Frans en Engels), voorgelegd.*

---

<sup>1</sup> Zie art. 5.5.2 van het basiscontract.

## Links naar de websites waar de werken van de onderzoeksploeg in het kader van het project worden vermeld

- <http://www.m2p.be>
- <http://www.kuleuven.be/citizenship/>

\*\*\*\*\*

## Synthese

Het begrip politieke participatie heeft betrekking op alle vormen van betrokkenheid van burgers, waarbij ze hun voorkeuren en hun overtuiging uitdrukken en overbrengen aan politieke 'decision-makers' (Verba, Schlozman & Brady 1995). Enkele voorbeelden van politieke participatie zijn onder meer de stembusgang bij verkiezingen, het deelnemen aan politieke bijeenkomsten, het contacteren van politici, lidmaatschap van een politieke partij of vereniging, opstappen in een demonstratie of betoging, politiek internetgebruik, het buy- en boycotten van producten, en het tekenen van een petitie. Binnen de wetenschappelijke literatuur is er een algemene consensus over het belang van politieke participatie als hoeksteen voor het goed functioneren van de democratische samenleving (Barber 1994; Putnam 1993). Participatie brengt immers zowel interne als externe voordelen voor het individu met zich mee. Zo heeft participatie een socialiserend effect op het individu, waarbij dit engagement kan worden gezien als een 'leerschool van de democratie'. Op die manier zorgt participatie ervoor dat bepaalde democratische waarden en attitudes, zoals bijvoorbeeld tolerantie en het gevoel van politieke daadkracht, geïnterioriseerd worden (Hooghe 2003). Daarnaast zorgt participatie er ook voor dat meer groepen mensen in contact kunnen komen met beleidsmakers, en dat zij hun stem kunnen laten horen in het besluitvormingsproces. Participatie wordt vaak gezien als het belangrijkste wapen van zwakkere bevolkingsgroepen, omdat zij juist hier de macht van het getal kunnen laten doorwegen (Skocpol 2003). Mensen participeren echter meestal niet uit zichzelf. Burgers moeten als het ware gevraagd of gemobiliseerd worden vooraleer overgegaan wordt tot daadwerkelijke actie. Eerder toonde onderzoek van Walgrave en Manssens (2000) reeds aan dat traditionele mobilisatiestructuren zoals politieke partijen aan belang inboeten in het voordeel van meer recente structuren zoals de massamedia. De onderliggende vraag bij dit project is of dit vervangingsproces nog verder gaat, en of het internet en andere vormen van nieuwe communicatietechnologie, geleidelijk belangrijker worden als mobilisatie-instrument. Ook de democratische gevolgen van deze vervangingstrend staan centraal in dit onderzoek.

Sinds de jaren '90 hebben nieuwe informatie- en communicatietechnologieën (ICT) en meerbepaald het internetgebruik een ware *boom* gekend, en in minder dan een decennium tijd zijn ICT-toepassingen zowat overal doorgedrongen. De verspreiding van ICT gaat in elk geval veel sneller dan de verspreiding van de telefoon of televisie, in het begin en het midden van de 20ste eeuw. De ICT-revolutie heeft een belangrijke impact gehad op vele levensdomeinen, inclusief het politieke domein (Norris 2001). Op het eind van de jaren negentig voorspelden heel wat auteurs dat internet drastische gevolgen zou hebben voor wat betreft politieke participatie en mobilisatie. De meeste auteurs gingen daarbij uit van een optimistisch scenario: men dacht dat er door het internet meer interactie tussen het politiek systeem en de bevolking mogelijk zou worden (Coleman 1999; Rheingold 1993). In de meer recente literatuur zijn er echter vooral twijfels terug te vinden over het democratisch potentieel van internet (Margolis & Resnick 2000; Ward, Gibson & Lusoli 2003). Een aantal auteurs stellen nu dat internet vooral zal leiden tot het versterken van reeds bestaande ongelijkheden, zowel met betrekking tot de toegang tot het medium ("digital divide"), als met betrekking tot de mogelijkheden voor grote, geïnstitutionaliseerde actoren om de inhoud van websites en elektronisch verkeer te domineren. Het wetenschappelijk debat is nu in volle gang: terwijl sommigen geloven dat internet zal leiden tot de mobilisatie van nieuwe bevolkingsgroepen ("mobilisatie-these"), stellen anderen met evenveel zekerheid dat internet enkel zal leiden tot het versterken van ongelijkheden

("versterkings-these") (Bennett & Entman 2001; Norris 2001). De onderliggende vraag in onderstaand project is dan ook of internet een positieve dan wel negatieve impact heeft op het democratische karakter van mobilisatie en participatie in Westerse democratieën.

Daarnaast blijkt dat in dit debat meestal slechts één analyse-niveau wordt betrokken, namelijk dat van de individuele ICT-gebruiker. De belangrijkste vraag is daarbij of sommige groepen van de bevolking onder- dan wel oververtegenwoordigd zijn met betrekking tot het politiek gebruik van internet. Als men zich tot dit niveau beperkt, ziet men echter slechts één onderdeel van het volledige verhaal. De "digital divide" is inderdaad een belangrijk probleem. Onderzoek wijst er op dat vooral vrouwen, ouderen en lagergeschoolden hierin ondervertegenwoordigd zijn (Norris 2001). Recentere studies tonen aan dat deze kloof weliswaar verkleind is, maar zeker niet verdwenen, in elk geval niet als de intensiteit van het gebruik mee in de analyse wordt betrokken (Mossberger, Tolbert & Stansbury 2003). Om echter tot een oordeel te komen over de globale politieke impact van internet, is het belangrijk een meer omvattend onderzoeksdesign te ontwikkelen. Op het meso-niveau wordt de vraag dan of organisaties die over minder middelen beschikken, meer mobilisatiemogelijkheden hebben als gevolg van de relatief lage kostprijs van ICT. In sommige gevallen kan het gebruik van ICT inderdaad leiden tot een lagere financiële drempel voor organisaties die een ruim publiek wensen te bereiken (van de Donk, Loader, Nixon & Rucht 2004). Zeker voor sociale bewegingen, die over het algemeen een sterk netwerk-karakter hebben (Diani & McAdam 2003), lijkt het gebruik van ICT daarom bijzonder aantrekkelijk. In het bijzonder allerlei vormen van internationale coördinatie en mobilisatie zouden in principe gemakkelijker moeten worden door het gebruik van ICT (Norris, Walgrave & Van Aelst 2005; Van Aelst & Walgrave 2004). Anderzijds zal de introductie van ICT niet dezelfde impact hebben voor alle soorten bewegingen en organisaties. Bovendien zou de tegenovergestelde hypothese kunnen zijn dat het uitbouwen van een attractieve en afwisselende website juist wel een belangrijke inspanning vergt, zodat de rijkere organisaties ook hier een competitief voordeel genieten. Ook op het niveau van de organisaties kan men dus zowel met een versterkings- als met een mobilisatietrend te maken hebben. Ook op het macro-niveau is het democratisch potentieel van internet echter problematisch. In de meeste studies wordt er, al dan niet impliciet, van uitgegaan dat het medium waarlangs burgers hun voorkeuren uiten, geen invloed heeft op de uiteindelijke effectiviteit van het participatiegedrag. Men zou echter van de veronderstelling kunnen uitgaan dat beleidsverantwoordelijken minder aandacht zullen besteden aan boodschappen die relatief weinig inspanning aan de verzender kosten, zoals bijvoorbeeld het doorsturen van een internet-petitie. Daarom is het belangrijk om ook aandacht te besteden aan de manier waarop overheden en overheidsinstanties omgaan met de informatie die hen door burgers wordt bezorgd via ICT.

Door zowel micro- (individuele gebruiker), meso- (organisaties), als macro- (politek systeem) perspectieven in het onderzoek op te nemen, moeten dit onderzoek tot tot een betere en ruimere inschatting kunnen komen van het democratisch potentieel van Internet. Bovendien werd in het project de Belgische context vergeleken met internationale voorbeelden, meer bepaald de Verenigde Staten (omdat hier het gebruik van ICT-middelen voor politieke communicatie bijzonder sterk ontwikkeld is) en Canada (omdat het zeer goede reputatie geniet of het vlak van e-government, en daardoor als een benchmark kan functioneren).

Meer specifiek worden in dit onderzoek drie deelonderzoeksvragen centraal gesteld:

- (1) (micro-niveau): versterkt ICT de bestaande ongelijkheden wat betreft politieke participatie?
- (2) (meso-niveau): krijgen kleinere organisaties minder of meer kansen voor mobilisatie door de introductie van ICT?
- (3) (macro-niveau): welke impact heeft ICT op het uiteindelijke resultaat van politieke participatie?

Het onderzoek bestaat desgevallend uit een serie deelonderzoeken die elk één van bovenstaande vragen probeert te beantwoorden: (1) Een overzicht van de ongelijkheden met

betrekken tot het individueel internetgebruik en de gevolgen hiervan voor politieke participatie (micro-niveau); (2) Een analyse van de manier waarop sociale bewegingen ICT gebruiken in hun contact met andere organisaties en mobilisatiestructuren (meso-niveau); (3) Een studie over de rol van het internet als campagne-instrument voor politieke partijen (micro-niveau); (4) Een studie over de doeltreffendheid van internetmobilisatie door sociale en politieke organisaties (micro-niveau); (5) Een vergelijkende studie over de manier waarop sociale bewegingen gebruik maken van ICT voor transnationale mobilisatie (meso-niveau); (6) Een beleidsgerichte studie over de organisatie van e-government initiatieven als ondersteuning voor de communicatiestroom tussen de burger en het politieke systeem (macro-niveau).

Wat betreft de methodologie kan onderstaand onderzoek als vernieuwend worden beschouwd in de zin dat de conceptualisering van zowel de onafhankelijke variabele, namelijk ICT gebruik, als de afhankelijke variabele, nl. mobilisatie/participatie naar de verschillende niveaus wordt doorgetrokken. In combinatie met het vergelijkende perspectief levert dat een veel completer beeld op van de rol die ICT speelt in participatie en mobilisatie dan de meeste vroegere studies.

### Onderzoeksresultaten

Om tot een algemene conclusie te komen over de impact van ICT op politieke participatie is het belangrijk een onderscheid te maken tussen de meer directe effecten op het politieke engagement van individuen enerzijds, en de indirecte effecten van ICT op de mobilisatiemogelijkheden en -strategieën van sociale organisaties anderzijds. In de volgende paragrafen zullen de belangrijkste bevindingen uit de verschillende deelonderzoeken dan ook gegroepeerd worden volgens het betreffende niveaupectief.

#### *1. Individueel niveau*

Om tot een antwoord te komen op de vraag op welke manier ICT een invloed uitoefent op individuele participatieongelijkheden, maakten de onderzoekers een onderscheid tussen drie verschillende groepen. Vooreerst hebben zij gekeken naar het algemene effect van Internet op mobilisatie- en participatieongelijkheden bij de algemene bevolking. Vervolgens hebben zij zich toegespitst op twee specifieke doelgroepen, met name de politieke activisten en de bezoekers van politieke partijwebsites tijdens verkiezingscampagnes, waarbij nagegaan werd waarom en op welke wijze deze groepen gebruik maakten van het internet.

In de eerste deelstudie werd de nadruk gelegd op het internetgebruik van de 'gewone burger' en de invloed daarvan op politieke participatie. Daarvoor werd een beroep gedaan op twee verschillende databronnen, nl. de European Social Survey (2002-2006) en de Belgische Jeugd Survey (2008). De data van de European Social Survey lieten toe om de internettoegang en frequentie voor België te vergelijken met verschillende andere Europese lidstaten en dat over een tijdspanne van verschillende jaren. Het Belgische jeugdonderzoek betreft een representatieve survey die in 2008 werd gehouden. In een tweede stap werd dieper ingegaan op het (politieke) internetgebruik van de Belgische jeugd (18-jarigen) en de impact van het differentiële internetgebruik op (offline) participatie. Indien men een zicht wil krijgen op het potentiële effect van internetgebruik is het namelijk aangewezen om data te gebruiken van de generatie die het meest vertrouwd, en als het ware met dit medium opgegroeid is. Met het oog op de verschillende studies die duiden op een dalende participatietrend bij jongeren in Westerse democratieën, blijft politieke participatie bij jongeren bovendien een belangrijk studieonderwerp (Putnam 2000; Rosenstone & Hansen 1993; Skocpol 2003). Steunend op data over de volledige bevolking werd geconcludeerd dat de toegang tot het Internet wel sterk gestegen is, maar dat er nog steeds ongelijkheden blijven bestaan. Mannen, hoger opgeleiden en jongeren maken anno 2006 nog steeds meer gebruik van het Internet dan de rest van de Belgische bevolking. De vaststelling dat maar liefst 95% van de Belgische jongeren (18 jaar) op

het net zit, doet echter veronderstellen dat de ongelijkheid qua toegang met het doorschuiven van die Internetgeneratie helemaal zal verdwijnen in de volgende decennia. In tussentijd blijft de *digital divide* een (in belang afnemend) feit. Bovendien blijkt dat surfen op het Net er in ieder geval niet voor zorgt dat jongeren sociaal geïsoleerd raken en minder gaan participeren aan het sociale en politieke leven. Een derde belangrijke bevinding is dat sommige internetactiviteiten, met name bloggen en discussiëren, het kopen en verkopen van dingen, het volgen van het nieuws en het doorsturen van e-mails met politieke berichten, een positieve invloed hebben op de politieke betrokkenheid van jongeren. De tijd die jongeren doorbrengen op het internet is een minder belangrijke referentie richting participatie dan de activiteiten die zij in die tijdspanne online doen. Ondanks het interactieve en zelfselectieve karakter van het internet, wat maakt dat jongeren die niet geïnteresseerd zijn in politiek gemakkelijk politiek informatie kunnen negeren, blijkt dat onder controle van de belangrijkste traditionele voorspellers voornoemde online-activiteiten een positieve invloed hebben op 'real life' politiek engagement. Het internet is dus meer dan een informatie-instrument. De interactieve mogelijkheden van dit medium kunnen jongeren helpen om hun sociale communicatie, relaties en vaardigheden verder te ontwikkelen, wat op zich dan weer kan bijdragen tot een verhoogd engagement. Het feit dat de onderzochte activiteiten niet uitsluitend worden gedaan door jongeren met een hogere socio-economische status maakt dat een meer genuanceerd beeld geschetst kan worden van de zogenaamde *deepening divide*. De onderzoekers besluiten dan ook concluderen dat het internet, naast de traditionele mobilisatieactoren, een belangrijk potentieel herbergt voor politieke mobilisatie.

In een tweede fase zoomde het onderzoek in op het internetgebruik van politieke activisten, met name diegenen die offline reeds actief participeren (en die over het algemeen hoger geschoold en vaker man zijn). Binnen deze groep werd nagegaan of ICT een effect had op de manier waarop en de frequentie waarmee engagement vorm gegeven werd. Het zwaartepunt van het onderzoek werd hierbij dus vernauwd tot de groep van politiek-zeer-actieven, om te kijken of ICT het engagement van activisten kan verbreden en uitdiepen. Om dit te testen werden drie reeksen van protest surveys uitgevoerd. De data werden verzameld op veertien protestdemonstraties over verschillende issues die plaatsvonden in acht verschillende landen. Voor elke betoging werd eenzelfde dataverzamelingsstrategie gebruikt, waarbij telkens twee groepen van gemiddeld zes enquêteurs gestuurd door twee referentiepersonen vragenlijsten overhandigen, met de vraag deze thuis in te vullen en met de port-betaalde enveloppe terug te sturen. De resultaten geven duidelijk aan dat politiek internetgebruik een sterk en direct effect heeft op de heterogeniteit van de politieke engagementen die activisten aangaan. Dit betekent dat activisten dankzij het Internet hun diverse engagementen beter kunnen combineren. Via het Internet kunnen ze veel meer verschillende 'goede doelen' en relevante 'issues' volgen en meer selectief beslissen om al dan niet deel te nemen. Vooral het onderhouden van contacten met 'verre' bewegingen of netwerken kan veel makkelijker via Internet. De banden die op die manier ontstaan zijn voornamelijk zwakke banden. Daardoor heeft het Internet een onmiskenbaar effect op de manier waarop activisten zich al dan niet inzetten. Het feit dat deze verbanden hier als "zwak" bestempeld worden, betekent niet dat die banden niet belangrijk zijn: uit de literatuur valt immers op te maken dat dergelijke zwakke banden brede netwerkvorming toelaten, wat bijzonder belangrijk is voor het uitwisselen van informatie en andere hulpbronnen. Een ander gevolg is dat sociale bewegingen, doordat hun leden tegelijkertijd ook in vele andere bewegingen (passief) actief zijn, vermoedelijk meer geïntegreerd zijn dan vroeger. Door al die overlappende activisten wordt het netwerk van verwante sociale bewegingen meer geïntegreerd. Gevolg is dat grote mobilisaties daardoor ook heel wat massaler kunnen zijn dan vroeger: de informatie stroomt veel verder door die diffuse en overlappende netwerken dan voorheen. Kort samengevat werd dus een sterk effect van ICT-gebruik op politieke participatie vastgesteld: in de eerste plaats neemt de diversiteit van engagementen onder activisten toe. Hieruit volgt dan weer dat sociale bewegingen meer geïntegreerd worden, wat bredere mobilisatie toelaat. Onbeantwoord blijft echter de vraag of door ICT de totale participatie toeneemt of niet. Met andere woorden, hebben activisten niet alleen meer verschillende engagementen, maar investeren zij ook in totaal meer tijd en moeite

in hun activisme? Als de diversiteit toeneemt ten koste van de totale inzet dan is dit niet per definitie een goede zaak voor het niveau van politieke participatie in een samenleving. Doordat activisten veel beter kunnen kiezen om mee te doen of niet, verschuift het zwaartepunt binnen een sociale beweging vermoedelijk van de organisaties naar de individuen. Als de bewegingsorganisaties daardoor verzwakken, zou dat op lange termijn negatieve effecten kunnen hebben op hun aanbod van participatiemogelijkheden en de kracht van hun mobilisatie. Teruggrijpend naar de *versterkings (reinforcement) versus mobilisatie hypothese*, stellen de onderzoekers vast dat ICT-gebruik de interne ongelijkheid onder activisten eerder doet toenemen.

De volgende deelstudie focuste op weer een andere specifieke deelpopulatie, namelijk de bezoekers van politieke partijwebsites tijdens verkiezingscampagnes. Hier werd dus gekeken naar de manier waarop individuen en politieke organisaties met elkaar interageren. Vraag was vooral welke rol de websites van politieke partijen spelen in de campagne: welke personen worden bereikt met de politieke informatie op het www? De belangrijkste kwestie was te weten te komen of webinformatie van politieke partijen alleen de reeds overtuigde partijkiezers bereikt of er integendeel toch in slaagt om nieuwe groepen van kiezers aan te boren – in theoretische zin is de vraag of het Internet voor meer politieke segmentatie en scheiding zorgt of juist voor het omgekeerde, voor integratie en partijoverschrijdende communicatiestromen. Als dat laatste het geval zou zijn, zou dat betekenen dat het Internet wel degelijk voor een meer open burgerschapsparticipatie zorgt: mensen komen via het net in contact met partijen en standpunten waar ze anders niet mee in contact gekomen zouden zijn. Naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 werd daarom een websurvey bij de bezoekers van de Belgische parlementaire partijen opgezet. De bevindingen van de eerste deelstudie werden volop bevestigd: de politieke gebruikers van het Internet zijn (zeer) hooggeschoold, overwegend mannelijk en sterk politiek geïnteresseerd. Een aanzienlijk deel van de partijbezoekers bleek zelf partijlid te zijn, wat een enorme oververtegenwoordiging oplevert als men deze vergelijkt met de algemene volwassen Belgische bevolking. Daarvan is immers maar zes procent in het bezit van een partijkaart. De bekomen resultaten lijken dus eerder de *versterkingshypothese* te bevestigen. Indien rekening gehouden wordt met de partijvoorkeur en stemintentie van de bezoekers, kan deze groep duidelijk opgedeeld worden in twee segmenten. Aan de ene kant staan de vaste partij supporters. Deze zijn op zoek naar bijkomende specifieke informatie over 'de eigen' partij. Aan de andere kant zitten de kiezers die op zoek zijn naar informatie over andere partijen dan de partij die hun stemvoorkeur geniet en de kiezers die nog niet beslist hebben op welke partij ze zullen stemmen. Beide groepen hebben verschillende kenmerken. De partij supporters scoren extreem hoog op politieke interesse en is hoofdzakelijk mannelijk. De andere groep daarentegen is minder in politiek geïnteresseerd en hier zijn, in tegenstelling tot bij de vorige groep, de vrouwen sterker vertegenwoordigd. Zo komt naar voor dat een kleine zestig procent van de partijbezoekers behoort tot de partijaanhangers, waarbij de overige veertig procent behoort tot de 'pluralistische' informatiezoekers. De conclusie luidt dan ook dat partij websites inderdaad een belangrijk instrument vormen voor intra-partij communicatie, getuige de mate waarin zij bezocht worden door partijleden en partij supporters. In tegenstelling tot de vrees van sommigen, blijkt dat partijwebsites eveneens worden bezocht door internetgebruikers die voor zichzelf reeds hebben uitgemaakt te stemmen op een andere partij, of door kiezers die tijdens de campagneperiode nog niet hebben beslist op welke partij te stemmen. Interactieve toepassingen van het internet blijken weinig gebruikt te worden: mensen gaan hoofdzakelijk naar partij sites om top-down informatie over de partijen en kandidaten te verwerven en niet om met die partijen in interactie te treden. De onmiddellijke participatieve meerwaarde van het internet is met andere woorden beperkt (want alleen info opvragen is geen vorm van politieke participatie). Het kan natuurlijk ook zijn dat de bezoekers op een andere manier met elkaar discussiëren of contact opnemen met politici, bijvoorbeeld via 'neutrale' politieke fora of de persoonlijke websites van politici.

In de volgende deelstudie werd verder gebouwd op de vraag hoe het nu juist zit met de

mobiliserende kracht van het internet. Hier werd de focus terug verlegd naar **jongeren** die daarom niet specifiek geïnteresseerd zijn in politiek of actief deelnemen aan het politieke leven. Deze keer werd expliciet gefocust op internetmobilisatie in vergelijking met andere, meer traditionele mobilisatievormen. In welke mate kan internet-gemedieerde mobilisatie wedijveren met face-to-face mobilisatie? Zijn de effecten op kennis, attitudes en gedrag (participatie) gelijkaardig of niet? Deze vraag wordt des te relevanter omdat de vrijwilligerssector in sneltempo aan het veranderen is. Traditionele vormen van persoonlijke (face-to-face) interactie worden vervangen door meer onpersoonlijke internetgemedieerde communicatie en mobilisatie (Polat 2005; Skocpol 2003). Voor velen vormt deze transitie een reden voor bezorgdheid. Zo wordt aangenomen dat internetmobilisatie en -communicatie minder krachtig is en een minder socialiserend effect heeft dan de meer traditionele interactievormen (Putnam 2000). Om deze causale relatie tussen mobilisatie en participatie te onderzoeken werd een uitvoerig experiment opgezet in twee landen (België en Canada) waarbij een gelijkaardige groep studenten werd blootgesteld aan verschillende mobilisatiemiddelen. De experimentele campagne werd gevoerd door een (fictieve) milieuorganisatie die de deelnemers via verschillende mobilisatiekanalen heeft gemobiliseerd, waaronder twee soorten websites, een interactieve en een niet-interactieve. De alternatieve mobilisatiekanalen waren een (niet-interactieve) face-to-face presentatie door een spreker en een (interactief) rollenspel. De inhoud van de verschillende communicatie-instrumenten werd constant gehouden waardoor enkel het medium zelf varieerde. Door het uitvoeren van twee post-test metingen werden ook de (middel)lange termijn effecten mee opgenomen in dit experiment. De eerste post-test werd onmiddellijk na het experiment uitgevoerd (op dezelfde dag), de tweede post-test werd drie maanden later uitgevoerd. De belangrijkste vaststelling was dat het Internet *beter* scoort dan de face-to-face blootstelling wanneer het aankomt op het overdragen van kennis en attitudes maar *minder* goed scoort wanneer het aankomt op het aanzetten van mensen tot effectieve participatie. Het Internet lijkt een prima kanaal voor informatieoverdracht maar een minder performant mobilisatiekanaal. Eens te meer lijkt het er op dat de effecten van het Internet op de participatie van individuen eerder indirect zijn. Het Internet kan bijdragen tot het genereren van de nodige kennis en attitudes die behulpzaam zijn om tot actie over te gaan maar het Internet is minder geschikt voor het mobiliseren tot actie zelf. Deze bevindingen zijn sterk in lijn met de eerdere vaststelling dat het Internet wel voor het onderhouden (of creëren) van zwakke banden kan instaan maar minder geschikt is voor het maken van sterke banden. Om echt tot actie over te gaan - deelname brengt voor het individu steeds 'kosten' met zich mee - volstaan zwakke banden niet maar zijn sterkere banden nodig die de hogere participatiekosten kunnen compenseren. Het overdragen van informatie of het bijspijkeren van attitudes is voor een individu veel minder kostelijk en daar kan het Internet op zich wel volstaan. Wat het experiment niet in kaart bracht waren de inspanningen die organisaties moeten leveren om face-to-face of Internetgewijs te mobiliseren. Het hoeft geen betoog dat het voor de organisatie veel duurder is om via face-to-face kanalen te mobiliseren terwijl via het Internet goedkoop en met weinig moeite veel mensen kunnen aangesproken worden. Tengevolge daarvan zou het vanuit participatieperspectief wel eens beter kunnen zijn als organisaties via Internet gaan mobiliseren: hoewel het kanaal op zichzelf minder performant is, zorgt de grootte van de groep die aldus zonder veel kosten bereikt wordt er voor dat het netto resultaat toch méér participatie is.

## 2. Organisationele niveau

In het vorige deel belichtte het project de relatie tussen internetgebruik van gewone burgers en politieke activisten enerzijds en politiek participatie anderzijds. In wat komt verschuift de focus van het individuele niveau naar het organisationele niveau. De vraag is dan ook of de aanwezigheid van ICT de samenwerking tussen bewegingsorganisaties al dan niet vergemakkelijkt? De relevantie van deze vraag voor de hoofdvraag van dit onderzoek, met name in welke mate ICTs effect hebben op politieke participatie, zit hem vooral in het feit dat samenwerking tussen bewegingsorganisaties sterk gerelateerd is aan de mogelijkheden van bewegingsorganisaties om te mobiliseren (met politieke participatie van individuen tot gevolg).

Om een antwoord te geven op deze vraag werd een onderscheid gemaakt tussen de communicatie en samenwerking tussen sociale bewegingsorganisaties op nationaal niveau en op internationaal niveau.

In de eerste deelstudie op het nationale organisationele niveau werd de Schone Kleren Campagne als case-study uitgekozen. De campagne is actief sinds 1995, en stelt ons op die manier in staat om de periode vóór de internetboom te vergelijken met de perioda van vandaag, waarin het internet sterk ingeburgerd is. Om een antwoord te formuleren op de vraag in hoeverre ICT de samenwerking tussen de verschillende leden van het Schone Kleren-platform beïnvloed hebben, werden veertien semi-gestructureerde interviews afgenomen. Zowel de coördinator, de verschillende leden van de stuurgroep, als medewerkers van enkele deelnemende organisaties kwamen aan de beurt. Ook een passief lid van de SKC en de Europese coördinator van het netwerk werden bevroegd. Voorafgaandelijk aan deze mondelinge interviews werd naar de stuurgroepleden een gesloten vragenlijst gestuurd waarin werd gepeild naar zowel het persoonlijk internet gebruik als in functie van het werk voor de SKC. De resultaten liggen in de lijn van de resultaten van het deelonderzoek over de individuele activisten. Wat Internet vooral doet, is er voor zorgen dat organisaties hun zwakke banden met andere organisaties op een relatief goedkope en weinig arbeidsintensieve manier kunnen onderhouden. Het hart van de SKC blijft echter een relatief kleine groep organisaties die elkaar op face-to-face-vergaderingen treffen. Daar worden de echte afspraken gemaakt, wordt wederzijds vertrouwen gekweekt en kan er echt onderhandeld worden. Tussen die vergaderingen door zorgt ICT er voor dat het momentum dat tijdens de vergaderingen wordt opgebouwd min of meer blijft bestaan. ICT houdt het netwerk met andere woorden levend en zorgt voor een (zwak) organisatieleven buiten de vergaderingen om, door de communicatiestroom in de tijd te continueren. Ook zorgt ICT ervoor dat de campagne veel sneller en makkelijker opnieuw kan uitbreken uit zijn eigen kleine kern van sterk geëngageerde bewegingsorganisaties om de ruimere beweging warm te maken voor een actie of een evenement. De 'zwakke verbanden' worden dus uitgebreid door ICT, terwijl men voor de sterke banden een beroep blijft doen op face-to-face contacten. Belangrijk is verder dat het Internet er in de SKC niet voor zorgt dat de communicatie horizontaler of meer decentraal verloopt. Nogal wat wetenschappelijke *believers* van het Internet hebben beweerd dat het nieuwe medium ook tot een totaal andere, meer egalitaire, minder gecentraliseerde en minder hiërarchische organisatiestructuur zou leiden omdat iedereen direct met iedereen zou kunnen communiceren zonder de traditionele hiërarchische 'bevelslijnen' te volgen. Dit is in de SKC niet het geval. De deelnemende organisaties communiceren allen vrijwel alleen met de centrale kern en vrijwel nooit met elkaar, en de centrale organisatorische kern communiceert dan terug naar de ledenorganisaties. De volle interactieve mogelijkheden van het Internet worden dus niet benut, en de campagne blijft beantwoorden aan een relatief traditioneel hiërarchisch organisatietype. Dit heeft voor een deel te maken met het feit dat de SKC bestaat uit zogenaamde oude sociale bewegingen (vakbonden) en nieuwe sociale bewegingen (derde-wereld). Beide soorten sociale bewegingen gaan anders met ICT om. Voor de nieuwe bewegingen is ICT een essentieel deel van hun werking, de oude bewegingen zijn meer gericht op face-to-face-momenten en directe interactie tussen vrijgestelden en militanten. Alles tezamen beschouwd, was het frappant hoe weinig de komst van ICT de eigenlijke werking van de SKC heeft bepaald.

De analyse van de rol van ICT in het op de been houden van de SKC leerde dat de impact van ICT al bij al gelimiteerd was: de samenwerking vóór het in zwang raken van het Internet was niet fundamenteel anders dan er na. De vraag bleef echter of de relatief 'zwakke' resultaten van hoofdstuk vier niet te danken waren aan het feit dat het allemaal om nationale organisaties ging die elkaar kenden en dus niet ten volle moesten gebruik maken van de mogelijkheden van het www om met elkaar samen te werken. Immers, het is te verwachten dat het Internet vooral voordelen biedt wanneer het gaat om communicatie die de grenzen van tijd en ruimte tart. De onderzoekers verwachten met andere woorden dat, veel meer dan de collaboratie tussen nationale organisaties, eerder de samenwerking tussen internationale bewegingsorganisaties



sterk kan profiteren van het Internet. Om dat na te gaan werd de internationale samenwerking van een reeks van anti-oorlogsprotesten doorheen de tijd vergeleken. De onderzoekers gingen daarbij na of de meest recente mobilisatiegolf, met name het protest tegen de oorlog in Irak in 2003, gestoeld was op een, dankzij het Internet, andere, betere en vlottere internationale samenwerking in vergelijking met eerdere anti-oorlogsprotesten die zich afspeelden voor het Internet bestond (anti-raketten in de jaren '80 en tegen de eerste Golfoorlog begin '90). Ondanks de onmiskenbaar hogere barrières wijzen de bevindingen qua internationale samenwerking heel sterk in dezelfde richting als die over nationale samenwerking: ICT heeft een verschil gemaakt maar dat verschil is niet echt heel groot. Wat onmiskenbaar een feit is dat ICTs nu een snellere internationale mobilisatie en collaboratie toestaan. Daardoor kan men aannemen dat ook de schaal van de internationale samenwerking tussen bewegingsorganisaties is toegenomen: meer organisaties kunnen aan boord gehaald worden. Maar fundamenteel verloopt de samenwerking niet anders dan vroeger. De kern van de samenwerking blijft gestoeld op face-to-face-bijeenkomsten. Ook blijven dezelfde problemen voor samenwerking zoals in de jaren '80 en '90 opduiken. Zo zijn er de ideologische en culturele verschillen tussen de organisaties in de verschillende landen en ook de verschillende politieke contexten waarin deze opereren. Ondanks de misschien makkelijkere communicatie is de internationale samenwerking dus niet 'dieper' of 'sterker' door ICT omdat de nationale context, bijvoorbeeld of de lokale regering de oorlog al dan niet steunt, de belangrijkste determinant is en de internationale samenwerking daar duidelijk aan ondergeschikt blijft. Sociale bewegingen zijn en blijven op de eerste plaats nationale bewegingen, het Internet lijkt daar op het eerste gezicht niet veel verschil in te kunnen maken.

### 3. Politieke systeem niveau

De laatste deelstudie kan worden gesitueerd op het politieke systeem niveau. Hierbij werd onderzocht in welke mate overheidsinstanties ICT aanwenden om de inspraakmogelijkheden van burgers bij beleidsopmaak te verbeteren. Immers, als politieke participatie betekent dat individuen hun preferenties aan de overheid meedelen, dan is het evident dat de overheid zelf die communicatie tracht te organiseren of ten minste probeert te faciliteren. Verkiezingen vormen een goed voorbeeld van zulke door de overheid georganiseerde vormen van politieke participatie. In dit onderzoek werd de situatie van *e-democratie* in België vergeleken met de stand van zaken in Canada, een land dat bekendstaat om zijn vooruitstrevend beleid inzake e-government. De data bestonden uit interviews met verantwoordelijke beleidsmakers en secundair materiaal. Het besluit van de analyse is klaar en duidelijk: op dit moment doet de Belgische (en Vlaamse) overheid niet erg veel inspanningen om via ICT mensen bij het beleid te betrekken. Van een zogenaamde elektronische democratie is dus eigenlijk geen sprake. Uit het onderzoek bleek dat de meeste ICT-gerelateerde overheidsinspanningen gericht zijn op het verbeteren van dienstverlening en het reduceren van kosten, waardoor het democratische potentieel van het net grotendeels gemarginaliseerd wordt. Ook in Canada blijkt de door de overheid georganiseerde politieke participatie via het Internet in zijn kinderschoenen te staan; het betreft hier dus geenszins een typisch Belgisch fenomeen. De redenen voor de afwezigheid van ernstige *e-democracy*-initiatieven zijn minder van praktische dan wel van ideologische aard. Ten eerste is er verzet tegen de Internetgemedieerde vormen van politieke participatie omdat het ongelijkheid impliceert zolang er een *digital divide* bestaat; uit het de eerste deelstudie kwam reeds naar voor dat de achterstelling van zwakkere groepen op het Net zeker nog niet helemaal is verdwenen. Mannen, hoger opgeleiden en jongeren zijn nog steeds oververtegenwoordigd onder de online populatie. Ten tweede zijn vele politici niet overtuigd van de compatibiliteit van Internet-participatie met de representatieve democratie. Dat heeft te maken met het feit dat politieke participatie in de vorm van *e-democracy* inderdaad een directe impact van de bevolking op het beleid impliceert. Nogal wat mandatarissen en verkozenen lijken daar aanstoot aan te nemen omdat hun vertegenwoordigende rol daardoor gedeeltelijk zou kunnen uitgehold worden. Met deze principiële bezwaren voor ogen lijkt het dan ook te verwachten dat *e-democracy* nog niet voor morgen is. Een mogelijk te ontwikkelen tussenweg is dat er meer

gebruik wordt gemaakt van zogenaamde 'e-consultaties' die niet haaks staan op representatie maar integendeel de verkozenen beter zouden informeren.

### Algemeen besluit

Is de doorbraak van ICT en vooral het Internet een goede of een slechte zaak voor het niveau en de aard van de politieke participatie? Zoals gesteld, is het antwoord dat doorheen de verschillende deelonderzoeken van dit onderzoeksproject naar voren komt, genuanceerd. Op sommige vlakken leveren ICTs zeker een bijdrage tot de politieke participatie, op andere vlakken zijn er geen of nauwelijks effecten, op nog andere vlakken lijken de effecten eerder negatief te zijn. Er zijn aanwijzingen dat de drempels voor participatie omlaag gaan waardoor de massaliteit van de participatie kan toenemen alsook de diversiteit van thema's waar mensen zich mee bezig houden. Toch zijn de logica en de mechanismen van participatie door ICT niet fundamenteel gewijzigd. Dat de kwantiteit van de participatie vermoedelijk groeit door ICT mag de ogen niet doen sluiten voor de toegenomen participatieongelijkheid en segregatie. Vooral op lange termijn zou wel eens kunnen blijken dat de kwaliteit van de politieke participatie dankzij ICT eerder gedaald dan gegroeid is. Het toegenomen ICT-aanbod mag het dan voor het individu gemakkelijker hebben gemaakt zijn of haar stem te laten horen, in de praktijk is het nog altijd zo dat een effectieve of politiek succesvolle participatie vooral afhankelijk is van het aanbod van sterke sociale organisaties.

### **Referenties**

- Barber, Benjamin R. 1994. *Strong Democracy. Participator Politics for a New Age*. Berkeley, University of California Press.
- Bennett, W. Lance & Robert Entman. 2001. *Mediated Politics: Communication in the Future of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Coleman, Stephen. 1999. 'Can the New Media Invigorate Democracy'. *Political Quarterly*. 70 (1): pp.16-22.
- Diani, Mario & Doug McAdam (eds). 2003. *Social Movements and Networks: Relational Approaches to Collective Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Hooghe, Marc. 2003. *Sociaal Kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en Democratische Politieke Cultuur*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Margolis, Michael & David Resnick. 2000. *Politics as Usual: The Cyberspace "Revolution"*. Thousand Oaks, CA, SAGE Publications.
- Mossberger, Karen, Caroline J. Tolbert & Mary Stansbury. 2003. *Virtual Inequality. Beyond the Digital Divide*. Berkeley, Georgetown University Press.
- Norris, Pippa. 2001. *Digital Divide. Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Norris, Pippa, Stefaan Walgrave & Peter Van Aelst. 2005. 'Who Demonstrates? Antistate Rebels, Conventional Participants, or Everyone?'. *Comparative Politics*. 37 (2): pp.189-205.
- Polat, Rabia Karakaya. 2005. 'The Internet and political participation: Exploring the explanatory links'. *European Journal of Communication*. 20 (4): pp.435-459.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- \_\_\_\_\_. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Rheingold, Howard. 1993. *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading, MA, Addison-Wesley.
- Rosenstone, Steven J. & John Mark Hansen. 1993. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York, Longman.

- Skocpol, Theda 2003. *Diminished Democracy: from Membership to Management in American Civil Life*. Norman, University of Oklahoma Press.
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in movement: social movements and contentious politics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Aelst, Peter & Stefaan Walgrave. 2004. 'New Media, New Movements? The Role of the Internet in Shaping the 'Anti-globalization' Movement' in Wim van de Donk, Brian D Loader, Paul G Nixon & Dieter Rucht (eds.), *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London: Routledge, pp.97-122.
- van de Donk, Wim, Brian D. Loader, Paul G. Nixon & Dieter Rucht (eds). 2004. *Cyberprotest. New media, citizens and social movements*. London: Routledge.
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman & Henry Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Walgrave, Stefaan & Jan Manssens. 2000. 'The Making of the White March: the Mass Media as a Mobilizing Alternative to Movement Organisations'. *Mobilization: An International Journal*. 5 (2): pp.217-239.
- Ward, S., R. Gibson & W. Lusoli. 2003. 'Online participation and Mobilisation in Britain. Hype, Hope and Reality'. *Parliamentary Affairs*. 56: pp.652-668.

\*

\*            \*